

**A LEVELEZ(GE)TŐ MÁRAI SÁNDOR
(A Márai–Megyery Sári-levelezés margójára)**Irodalomtörténeti Közlemények
2015. évi kötet, 364. szám

A Márai-életműben lelhető oly sok paradoxon egyike: a telefonkorszakban felnőtt, élt író – becslésem szerint – igen kiterjedt levelezést mondhatott a magáénak. S bár egyik-másik levelében utal arra, hogy telefonhívást kér, vár, ígér, a kézzel és részint írógéppel írt levelek száma korántsem minősíthető csekélynek. Nemcsak a számára elküldött tiszteletpéldányokat köszönte meg (igen következetesen), hanem még Párizsból Párizsba, majd Budapestről Budapestre is levelezett, létesített levélbeli kapcsolatot, több ízben maga hangsúlyozta az ilyes kapcsolatok személyes, interperszonális jelentőségét a kiüresedő, gépiesedő, a rohanáskényszerrel megvert világban. Az a típusú polgári létlehetőség, amelyet írónk pályáján megcélzott, amelyet idealizált, amelyet élhetőnek és megvalósítandónak vélt, nem pusztán a külső formák „örzésében”, „megélésében” dokumentálódott nála, hanem tartalommal, lényegivé emelkedett, a kialakítandó, megvédendő, szüntelen létesítendő személyiség megkülönböztetendő tulajdonságaként értelmeződött. A kéz- és gépírással küldött üzenetek a személyes megnyilatkozás jegyeit hordozták, az írás többletét a gépbe mondott hanggal, az emlékké rögzülés bizonyosságát a felejthető pillanatnyiséggel szemben. Márai megőrizte kapott leveleit, és talán nem kizárólag az öndokumentálás, a rendbe tétel kedvéért. Jóllehet a Mikó utcai ház világháborús pusztulása kétségessé tette bárminemű őrzés, saját könyvtárépítés értelmét, annyira azért mégsem, hogy – például – rövid idő múlva ismét ne kezdje el gyűjteni a könyveket. Sőt az emigráció (anyagilag is) keserves éveiben szintén arra törekedett, hogy kedves szerzőit otthon olvashassa. Ugyanakkor egyáltalában nem meglepő, hogy nemcsak a befutott író levelei maradtak meg, méghozzá meglehetősen nagy számban (tekintetbe véve a világháborús viszontagságokat), hanem a kezdő évekből is ránk maradt jó néhány levél, amely viszonylagos ritkasága miatt bizonyul(hat) fontos darabnak. Márai számára a levelezés (mint kapcsolattartás, mint a világban való jelenlét, akár kiadói, akár baráti vagy családi levélről beszélünk) legkivált az emigrációs életforma-váltás első esztendeiben válik nagyon fontossá. Az a Márai, aki már odahaza „rejtőzött”, igyekezett kerülni a nyilvánosságot, ebben a közvetlen megjelenést nem követelő személyességben vélte jelezni, demonstrálni létezését, „itt-létét”. Az 1949-es esztendő² ebből a szempontból érdemli meg

¹ Márai Sándor leveleit a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára őrzi: Ms 1395/18–24 (hat levél + 1 Márai-kézirat), Ms 5120/165–177 (tizenhárom levél). Az innen vett idézeteket a továbbiakban külön nem dokumentálom.

² MÁRAI Sándor, *Ami a Naplóból kimaradt 1949*, h. és é. n., Vörösváry. A sajtó alá rendezés sok kívánnivalót hagy maga után. Későbből is, korábbi is idézhetnék más naplórészleteket, ennek a kötetnek feldolgozatlansága miatt ezúttal megelégszem az innen vett passzusokkal. A továbbiakban ebből a könyvből idézek.

a különös figyelmet. Itáliában letelepedése nem ment zökkenő nélkül, a *San Gennaro vére* „poétizálja” ennek az esztendőnek történéseit; szeszélyes-furcsa hamburgi kiadója, akár a spanyol meg a holland kiadó – úgy érzi – anyagilag meg akarja rövidíteni. Az otthoni viszonyok a fedőneves, álcázó levelezésre kényszerítik, még anyjának sem írhat „szabadon”, viszonya az emigráns csoportokkal, vállalkozásokkal messze nem nevezhető harmonikusnak, már ekkor megalapozódik benne a gondolat a távolságtartásra a legkülönbébb világnézetű, hitű, beállítottságú emigrációval. Valójában meg kell szoknia a magános emigráns kiszolgáltatott helyzetét a megosztott-gyanakvó Európában. Véletlenül (?) Katherine Mansfield leveleit tanulmányozza érezhetően fokozódó izgalommal, hogy alig néhány lappal később írja be a panasz szavait a naplóba: „Napok posta nélkül. Mintha a világ megtagadott volna. Barát, ellenfél, mindenki elfeledett.” S bár anyja kéziratosa csak-csak megérkezik, egyre ismétlődik a panasz: „Napok óta semmiféle posta; az újság is fanyalogva érkezik csak; elfelejtett a világ, vagy cenzúrázzák (...) leveleim?” Ez utóbbi ige állhatna éppen idézőjelben is, de anélkül szintén jelzi az emigráns és a világ közötti szakadékot, az üldözési mánia határáig jutott zaklatottságot, amely természetes következménye a polgári létből történt kiszakítottaságnak. A tudatosulás azonban nem várat sokat magára. Sorsában (amelyet valóban sorsnak él meg), életfordulatában rádöbben(t) a szimbolikusra, amely szépirodalmi alakzatként majd a már említett regényben, a *San Gennaro vére*-ben kap alakot. A személyiségvesztés/fosztódás szembenézésre kényszeríti a személyiség értelmezhetőségének, (újra)konstruálhatóságának gondolatával. Beszédés adalék, hogy önnön datálása szerint a *Halotti beszéd* című vers 1949-es. A tudatosulás következő fázisa világtképének átrendeződése, annál is inkább, mert a szétesettség, a „válság”, ennek következtében a bizalom megingása a személyiség (meg)őrzésének lehetőségében már korábban megfogalmazódott, az emigrációban több felől igazolódott. Ugyanakkor túlélésként a vegetáció és az újraformálódás közötti állapotban egy más jellegű életvitelként (és világnézetként) körvonalazódik. Némileg rokon Hamvas Béla *Patmosz I.* ama passzusával, miszerint „Lényünk alapvonása a héraikleitoszi korreláció: a nyílt és végtelen létet megformáljuk individuált létté, és a zárt egyéni létet a végtelen létben megnyitjuk.”

Innen tekintve az emigrációs létkonstruálásra, Márai napról napra számol le illúzióival, hogy a leszámolás együtt járjon a sorsul jutott „világ” belakásával. Ebben a folyamatban a levelezésnek is megnő(het) a szerepe: „Ennek az emigráns életnek hideggleléses pillanata minden nap, amikor a posta jön. Vagy nem jön. S mindhogy [!] legtöbbször nem jön, vagy ha jön, nem az a posta jön, elhatároztam, hogy nem várom többé a postát. Valahogy majd csak lesz. De a postát nem érdemes várni.”

A logikusnak tetsző „gondolatfutam” ellenére „könyvelni” a hazai küldeményeket, az olasz posta „rejtélyes” voltáról számos anekdotába illő följegyezni-alója akad. Az év végi számvetéskor azonban már nem pusztán könyvel, nem kizárólag „rendet rak”, hanem létezése írásos dokumentumain töpreng el. Szinte archívumszervezési előmunkálatokba kezd. Így mégis személyisége őrzését hangsúlyozza (nem a folytathatóságot, hanem a folytatás igényét), jóllehet világban létének esetlegességei sem maradnak rejtve. Az írások (sajátjai és másoké) végigtekintése egyben önnön helyzetének értelmezése, az

emigránslet hozadékának és veszteséglistájának elemző vizsgálata: „Este az elmúlt esztendőben érkezett leveleket válogattam. A számkivetettség postája vastag kötet. Sokat írt anyám, aztán Tibor s H. Néhány szemtelen levél, dilettánsok, útszéli, egykori pályatársak, akik azt hitték, hogy itt a pillanat, amikor belémrúghatnak. Kevés okos levél.”

Mindezeket tekintetbe véve, érdemesnek és érdekesnek tetszik belelapozni Márainak Megyery Sárihoz küldött leveleibe. A Márai-pálya ama ritka tüneményébe ütközünk, hogy ez a levelezés ötven esztendőnél tovább tartott, az ismert levelek közül az első még 1931-ből való, az utolsó 1976-ból, és igen sok mindent árul el a „sértődött”, majd a sértődését leküzdő, a rejtőzködő, a reménykedő, a reményeivel lassan leszámoló íróról, aki ebben a furcsa – nem szerelmes – kapcsolatban több húron játszott, s aki olykor meglepő módon föltárulkozott levelezőpartnere előtt, hogy aztán maga zárja le, szintén meglepő módon, a személyes (levelező) érintkezés történetét.³ Nem irodalmi barátságként indult a közös szerkesztőségben, az Újságnál, Kóbor Tamás jóindulatú támogatásával munkálkodó Márai Sándor és Megyery Sári közös története, melynek természetét és különlegességét a levelek címzettje visszaemlékezéseiben igen takarékosan közölte remélt olvasóival. A filmszínészből újságíróvá, majd sikeres költővé-íróvá előlépett Megyery Sári (kezdetben filmszínésznői nevét használva: Sacy von Blondel), aki 49 filmben játszott, előbb Magyarországon, azután Németországban, tisztelője volt Márainak,⁴ levelezőtársa az 1930-as esztendőben Kosztolányinak és Szabó Lőrincnek. Művei franciául is megjelentek, nem utolsósorban a később férjévé lett André Lang segítségével (aki a Les Éditeurs de France író-igazgatója volt). Sacy von Blondel színes élete „több”, mint írói munkássága (Keresztury Dezső úgy emlékszik rá, mint „gyermek- és ifjúkorom filmszillagá”-ra, emlékezéseit értékelve az alábbiakat állapítja meg: „személyes műalkotássá formálta életét”).⁵ Prózai művei több kiadást értek meg, ez bizonyosan közönségsikeréről tanúskodik, az irodalmi kritika fogadtatása azonban vegyesnek nevezhető, Kosztolányi érdeklődött az író iránt, Török Sophie ellenben két megsemmisítő ismertetést publikált a Nyugatban.⁶ Talán lehetne arról értekezni, mennyivel érdekesebb a személyiség az írónál, a kanyargós pálya a műveknél, amelyek meghatározott – kispolgári, polgári – közönséget céloznak meg. Ez talán érthetőbbé teszi, mi az oka annak, hogy Márai a műveket megköszönve semmitmondó jelzőkre szorítkozik (1934-ben például: „szép és szomorú”), vagy ironikus mondatok buknak ki tollából, 1938-ban: „Hálásan köszönöm két szép könyvét, s azt is – hogy Pascal és Várady Zsigmondné között – megemlékezett rólam”. Magyarázatul: Megyery Sári könyvfejezeteinek mottóira utal Márai, az *Én* című kötetben *A szegények iskolájából*, a *De Uraim!*... címűben *Az igaziból* lelhetünk Márai-

³ A kapcsolat értelmezésének forrása a levelezés, valamint MEGYERY Sári könyve: *Én is voltam jávorfácska*, Párizs, 1975; Párizs, 1977; Bp., 1979. Márairól: 359, 404, 429–431. Levelezésükről: 433.

⁴ Uo.: „csodálatom tárgya”, „szokott, fölényes humorú ironiája”.

⁵ KERESZTURY Dezső, *Egy élet tükre*, It, 1978, 296–297.

⁶ Nyugat, 1934/II, 335; 1935/II, 295.

mottóra, az *Én* (1934-ben!) József Attila-idézetet is hoz.⁷ Megyery Sári emlegetett ön-életrajzi kötete még egy fontos adatot közöl Márai külföldi megítélésére vonatkozólag. Önnön pozícióját és nézeteit erősítendő Márai több alkalommal emlegeti André Gide róla alkotott igen kedvező véleményét. A Márai-kutatás éppen a pontos lelőhely ismeretének hiányában tartózkodással fogadta mindeddig Márai hivatkozását, és egyébként is: Márai francia befogadása eddigi ismereteink szerint inkább a kötetkiadásokra szűkült (ezek száma az utóbbi években örvendetesen növekedett), de értelmező-értékelő recenziókról aligha lehetne szólni. Megyery Sári idézi Gide valóban pozitív megnyilatkozását a franciára fordított Márai-regényről.⁸ A Márai–Megyery Sári-levelezésből kitetszik, miféle nehézségekbe ütközik a lefordított regények elhelyezése. A részletek nem innen ismeretek, Megyery Sári közvetítése inkább „technikai” jellegű. Az emigrációs üzenetváltásokból a közös múlt idéződik meg. Ugyanakkor ez a tizenkilenc levél pontosan jelzi a Márai életmódjában, világfelfogásában beálló változásokat, a magabiztos otthonlétől az otthonkeresés gyötrelmeiig, majd melankóliájáig, végül az emigráncssors átlátásáig, a felül-emelkedésig. Az első, 1931-es, párizsi levél bámulatos helyismeretről tesz tanúbizonyságot, a kurta városismertető a kulturális, a kulináris, a köznapi látni-, tapasztalni-, olvasnivalók seregszemléje. Ez a biztos eligazodás egy/a világban hamar adja át a helyét a magánosság tudatosulásának; már 1932-ben egy képeslapon: „Sok száz ember között egyedül lenni nagyon jó”; hogy az 1945 utáni levelekből kiolvasható legyen a naplókban lejegyzettekkel szinte azonos elbizonytalanodás. Az itt-lét és a máshol-lét vágya között ingadozó Márai keresi helyét a megmozdult világban. Lugano 1946. dec. 15.: „Itt most kialszom magam (s talán az elmúlt hét évet...)”: képeslap; Budapest 1947. febr. 18.: „Van itt valami vad és keserű az életben, valami valóságos. Nem rikkantok örömben, hogy megint itt vagyok, csak éppen nem tudok betelni vele”; Budapest 1947. ápr. 16.: „Itt nincs tavasz, már évek óta nincs tavasz; a jéghidegre átmenet nélkül érkezett a siroccós nyár”; Budapest 1947. máj. 14.: „Élek, dolgozom, s ez nem egészen könnyű”; Budapest 1947. okt. 10-éről keltezett képeslapon Márai hívja „haza” levelezőtársát, miután egy sokféleképpen érthető kijelentést tesz: az „élőszó műfaját” szeretné gyakorolni Megyery Sárival is. Emigrációjáról 1948. okt. 28-án ad hírt. Úgy tervezi, tavaszig marad Posillipón: „Az élet itt könnyű és jó.” Ugyanott nov. 19-én mintha mérleget vonna: „Itt a Posillipon egészen falusias az élet: van kutya, macska, liba, malac. Úgy érzem magam, mint Leányfalun. Szentendrei sziget nincs, de van Capri, Svábhegy nincs, de Vezuv van, Duna nincs, de van tyrrheni tenger, s az emberek éppen olyan levert-semi külsőjük, mint Pesten. A boldogságom tehát tökéletes.” Ugyanakkor irodalmi terveiről is szól, a naplóban emlegetett műről beszél, *Az utolsó ítéletről*. Vergiliust idézi, az 1949. júl. 27-i képeslap hátlapján a nápolyi Museo Nazionale Homérosz-szobra, az újévi jókívánságot követő fanyar megjegyzés: „A XX. század első 50. esztendőjének ijesztő gyor-

⁷ MEGYERY Sári, *De uraim!*, Bp., 1942 [?], 81, 118, vö. még 59; Uő., *Én*, Bp., (1937), 73, vö. még 83, 107. A harmincas évek végétől jelentek meg Párizsban francia fordításban Megyery Sári könyvei. Pontos címleírásuk az Országos Széchényi Könyvtár ábécérendi katalógusában.

⁸ A 3. sz. jegyzetben *i. m.*, 433.

san és könnyelműen a nyakára hágtunk. Szerencse, hogy azt a pár évet, ami még hátra van, le tudjuk ülni.”

A levelekből, a naplókából kitetszhet: Itália földje, Posillipo fokozatosan otthonná vált. Innen kilépve szinte idegen környezetbe tér Márai. 1950-ben egy zürichi látogatásról: „Mikor eljöttem a Posilliporól, már minden ragyogott, sötétkék volt és arany. Itt minden undok.” Közben művei fordításai is utaznak, könyvek és kéziratok, a visszhangtalanság ellen a naplókban igyekszik stratégiát kidolgozni. 1959-ből New Yorkból küld levelet Megyery Sárinak. *A gyertyák csonkig égnek* francia változatát olvasva állapítja meg a regény megjelenített világáról, mennyire múlttá vált. „Ma ez már történelmi regény.” Némi öniróniával Walter Scottot emlegeti. A konkrét időiségből az emlékezet és a felidéződés időnélküliségébe tartó cselekmény, a Monarchia szinte „prehistorikus” periódusnak tűnik. A két férfi főszereplő gondolkodása pedig anakronisztikusnak is minősíthető, egy szó szerint és kronologikusan értett jelen perspektívájában. Talán úgy is fölfogható Márai megjegyzése, hogy a regény megírásának korszaka, a szűkebb kontextus is „régmúlt”-ként dereng föl, az 1945–48-as korszakhatár egyben két „világkor” között tátongó szakadék. Ami a biográfiát illeti: közvetlenül adathozhatóan, ami az irodalmi pályára vonatkozatható: a külső körülmények vonzó-taszító erejének kiszolgáltatottan. *A gyertyák csonkig égnek* világa „elpusztult”, a nemrég megjelent *Napló 1945–1957* jelzi a korszakfordulatot, amelynek következtében az említett regény emlékezete kiesni látszik. Az a Monarchia, amelyben a két férfi főszereplő nevelkedett s amelyből életrajzilag kifelé vezetett az út, a gondolkodást tekintve részint megrögzülve, részint menekülve őrződött, illetőleg felejtődött, történelmi tárgyá fakult, a naplók „anyagával” szembesülve „irodalomná”, amelynek hatásában/hatástörténetében ekkor a szerző sem igen látszik hinni. Márai nem sejtette, hogy éppen ez a regény hoz áttörést az olasz és a német olvasók közreműködésével.

A szintén New Yorkból, 1966. jún. 9-éről keltezett levél az öregedés „kaland”-jával (miként a *Kaland* című szindarab egy passzusa mondja) számol el. A 67. életévébe lépő író nem hagyja el öniróniája, a „hadijelentések zsargon”-jával jelzi levelezőtársának, „az arcvonala megint”. Majd alább: „Sokat olvasok, keveset írok, minden nap sétálok.” Maupassant-t olvassa, mintegy érzékeltetve, hogy inkább újra, mint újat olvas, nemigen kíván már „fölfedezni”. A francia szerző műveiben mélyül el, egyre kevésbé olvas valamihez, valamiért; újraolvasásaival szeretné újra/megérteni egykori világát. A summázat lehet akár Marcus Aurelius hívéé is, de a világból kiesés igencsak túlzó, álszerű és éppen (megint csak ezt írom) öniróniától sem mentes kifejeződése. „Lehet, hogy minden úgy van rendben, ahogy van – mi ezt már nem értjük.” Az egykorú naplókban azonban nem ez a beletörődés olvasható ki. E levelében – mint ahogy a többiben és a naplókban is – sokkal inkább önstilizáló, az önportrét rajzolgotó magatartás érződik. Bár az emigráns másnak láttatja magát, mint az egykor otthon élt, sikereit kétségekkel fogadó szerző. Másnak, de nem feltétlenül másképpen. Amit olyképpen értek, hogy Márai erővel törekszik arra, hogy az a kép éljen róla, amit önnönmagáról alkot(ott). A személyiség vesztettségét tudatosítva igyekezett úgy őrizni a magáét, hogy stilizáló gesztusaival alakítsa ki, formálja tovább; olyan jellemzőkkel véve körül magát, melyek egy

legendásodáshoz ugyanúgy vezethetnek, mint az általa sugallt író/polgártípus elfogadásához. Márai nem szerepet játszott, hanem a maga körvonalazta polgárt igyekezett a változó körülményekben és azok ellenére létrehozni. Még hozzá azokban a műfajokban, amelyek közvetlen folytatói lehettek az *Egy polgár vallomása*inak meg a *Föld, föld!...*-nek. A naplók és a levelek egyes szám első személye a személyiség tevőleges jelenlétét hangsúlyozza, ugyanakkor e művek csak annyira személyesek, amennyire ezt a „művelet”, az önportré folyamatos készítése/készülése lehetővé teszi.

Talán itt le lehetjük magyaráztatni, hogy Márai felszólítja levelezőtársát, szakítsák meg az érintkezést, karácsonykor kiváltképpen ne írjanak egymásnak. Megyery Sári szellemes értelmezése szerint az önmagyarázat helyett a műveknek kell folytatniuk a párbeszédet, a művek amúgy is többet árulnak el, azokból amúgy is több olvasható ki.

A tizenkilenc levél: tömörített, féloldalas (ön)életrajz. A tényyszerű közlések mellett vagy ellenére fikció. Megalkotottság, írói igény, hogy a levelet olvasó a levélíróval azonosulva olvasson. Ám annak sejtésével (ezért a végszó?), hogy ez aligha lehetséges.